

ÍGÉRET, ELHIHETŐSÉG, ELVÁRÁS A „POLITIKAI HAZUGSÁG” KOGNITÍV ÖSSZEFÜGGÉSEI

EGYED PÉTER

„a valóság velünk van”
(Vezető magyar politikus)

Az alább következő tanulmány főbb gondolatai a politikai diskurzus-elmélet, illetve a politikai kommunikáció elméletének tematikus összefüggéseivel kapcsolatosak leginkább, azzal a megkötéssel, hogy a két említett diszciplína – amelynek természetesen saját bevett tudományos szemléletmódja és módszertana van –, nem mindig ad olyan reflexiós lehetőségeket, amelyeket a hagyományos politikai filozófia szemléleti keretei teremtettek meg és amelyek ma is kívánatosak. Előzetesen nagyon fontosnak tarjuk Csepeli György egyik megállapítását: „A politikai kommunikáció tartalmi tárgyszinten nem épülhetnek az igazságra, de ez nem azt jelenti, hogy a hazugságra kell épülniük.” Ez a megállapítás legalábbis fenntartja annak a lehetőségét, hogy a politika moralitásával kapcsolatban továbbra is elmélkedni lehessen, még ha ebben bízni ma már igazán elszánt illúziót jelent. A másik szempont, amit itt érdemes megemlíteni a következő: a kelet-közép európai társadalmak evolúciós irányai – amelyeket itt most nem részletezhetünk –, a mindennapi gondolkodás és vélekedés szintjén megerősíteni látszanak a politikusok és a politikai szféra azonosítását a hazugság lehetőségének és valóságának végtelen és vissza nem vehető birodalmával. A hazug és hiteltelen politikusok, az igazság kimondására alkalmatlan rendszer² azonban nem jelentheti azt, hogy a politikai diskurzus és kommunikáció természetéről fogalmazzunk meg téves állításokat. A politikának a modern társadalmakban létrehozott autonómiája óta (Machiavelli) mindig is megvoltak a verbális és logikai módszerei arra, hogy saját igazság-, helyesebben nem-

¹ Csepeli György: *Politikai antropológiai előadások*. http://www.zoonpolitikon.hu/?page_id=45

² A demokratikus állam (is) strukturálisan tartalmazza a hazugságot, illetve az igazság kimondásának a problematikusságát, az igazságra épülő államvezetésnek a rendszerben tallható lehetetlenségét. Az ezzel kapcsolatos felvetéseket a következőképpen foglalja össze Demeter Attila: „Vagyis *föggelkenül attól*, hogy a politikus hazudik-e vagy sem, maga a rendszert természete olyan, hogy alkalmas gyanakvást kelteni.” *Az igazság a politikában*. In. *Ethnosz és démosz*. Pro Philosophia. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2013. 182.

igazság függvények szerint közölje a tényekre és értelmezésükre vonatkozó álláspontját, amelyet a mindennapi tudat egy más függvényi összefüggésre fordít le és a politika kijelentéseit ennek alapján hazugságoknak minősít. Jóllehet csak annyit állapíthatna meg róluk, hogy ezek a politikába és -ra tartozó kijelentések, még akkor is, ha az élet kérdéseire vonatkozó egzisztenciális döntéseket prefigurálják. Mindezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy nincsenek, a politikustól és a politikában elhangzó hazugságok. Ha a politikus gátlástalan hazudozó, akkor *végül is* nem politikus! (és valamilyen módon eltűnik, vagy eltüntetik a politikából). Bármilyen furcsának is tűnjön, a politikusnak le kell tudnia leplezni a saját nem-igazságát, ezáltal marad a politikainak minősíthető kijelentések rendszerében. De ez esetben is kis számú nem-igazságról lehet szó. Az ellentmondások megfogalmazása és nyilvános kijelentése nagy pszichológiai fenntartására. Ezért van az, hogy a határt meghaladó politikusok vagy szóvivők arca egy idő után merevvé, majd bizonytalanul szétesővé válik, esetleg érthetetlen eufória tölti el egyes állítások megfogalmazása során. A receptor, aki a metakommunikációt természetes intelligenciájával követi, csalhatatlanul rájön arra, hogy itt tulajdonképpen félrevezetés folyik. Ez még akkor is így van, ha a félrevezetett a félrevezetésben foglalt tartalom tényigazságaira nem tud következtetni.

Ami a közép-kelet-európai térségben folyó politikát illeti, itt több olyan kérdésre kell figyelmeztetnünk, amelyek a politizálás mentális összefüggéseit meghatározzák. 1. A kommunizmus öröksége azt jelenti ebben az esetben, hogy a tisztán ideológiai indoktrinációs stratégiák jelentették a politika sikeres mentális eszközeit. Az erről a demokratikus politikára való áttérés egyáltalán nem problémamentes. Elsősorban olyan tiszta nyilvánosságot kell teremteni, amelyben egy reális civil társadalmi tapasztalat nyilvánul meg. Ezt a civil társadalmi tapasztalatot pedig felszínre kell hozni. Ugyanakkor biztosítani kell a szabad hozzáférést a médiához, valamint annak gazdasági alapjait. A legfontosabb itt filozófiai szempontból azonban az, hogy létrejöhessen, kifejezhetővé és képviselhetővé váljon maga a tapasztalat. A létezett szocializmusban felnőtt generációknak dekonstruálniuk kell az ideologikus tapasztalatiságot, ami maga sem könnyű feladat. A felnövekvő új generációk tapasztalatiságának az artikulálása meg immár a politikai konfrontációk erőterében zajlik, és leszűkíti az argumentációs lehetőségeket (és azok megtanulásának) terét. Ennek a kérdésnek van egy más megfogalmazásmódja is. A jeles román gondolkodó, Gabriel Liiceanu is fontos könyvet szentelt hazugság és politika összefüggéseinek, ő még azonban a klasszikus „fekvést” választotta, azaz, hogy a politika lényegében és nyelvi lehetőségei miatt tartalmazza a hazugságot. Nem tért át arra a – posztmodern – megközelítés-

módra, amely (a politikai diskurzusok és a politikai kommunikáció elmélete felől) voltaképpen nem is tartja értelmezhetőnek a hazugság kifejezést, mivelhogy az az intencionált, célszerű és eredményes politikai kommunikációból mintegy kiemeli a logikai igaz/hamis SP típusú predikatívumok értelmezhetőségét. (Ezen alapul ugyanis a klasszikus arisztotelészi modell.) Ebben az értelemben Liiceanu a kommunizmus örökségének tekinti a társadalomba morfológikusan beágyazódott, beágyazott hagyományyszerűen tovább képviselt hazugságot. Liiceanu álláspontját értékelve Horváth Andor a következőképpen foglalja össze a képletet: „Gabriel Liiceanu is ehhez a hagyományhoz igazodott, amikor könyvet írt a hazugságról (*Despre minciună*, Humanitas, 2007), s arra a kettős feladatra vállalkozott, hogy egyrészt a fogalom történetébe tekintsen bele, másrészt honfitársai számára ma lényeges, tisztázásra váró kérdésekkel nézzen szembe, amelyek éppen a filozófus szakmai hozzáértését, gyakorlott elméjét igénylik. A vizsgálandó tárgy megválasztása arról árulkodik, hogy a filozófus különös fontosságot tulajdonít neki, s kezdetől fogva tisztában van azzal, hogy válasznak is lennie kell ott, ahol egy fontos kérdés nem maradhat megválaszolatlan. Mi az, ami Gabriel Liiceanu számára nem maradhat megválaszolatlan? Az, hogy honfitársaival együtt miért érzi úgy a filozófus: hazugságban élünk, s ennek sem az oka nem világos előttünk, sem a kiutat nem leljük belőle. A kérdésre általa adott válasz röviden így foglalható össze: egy hazugságra épülő rendszer, a kommunizmus örökösei vagyunk, máig sem lábaltunk ki belőle, a társadalmunkra jellemző betegségeknek és torzulásoknak éppen ez a forrása.”³ A klasszikus beállítódás értelmében végeredményben soha nem lehet elfogadni, hogy a politika terében bármit lehessen képviselni politikai célok elérése érdekében, a jónak mindig szankcionálnia kell – végső soron a rosszból fakadó – jóval tágabb –, lehetőségeket. Bármennyire is nehéz, el kell fogadnunk a módszer-tanilag tiszta machiavellisztikus álláspontot, máskülönben visszakerülünk a premodern politika-értelmezésbe⁴. Másfelől egzisztenciális fontosságúnak

³ Horváth Andor: *Esszé a hazugságról. Megjegyzések Gabriel Liiceanu könyvéhez*. Korunk, 2010. 8. 68.

⁴ Horváth Andor kritikai észrevételei módszertani szempontból is nagyon fontosak: „Liiceanu olvasata két erős állítást tartalmaz. Az egyik szerint (Pierre Manent nyomán) Machiavelli »megszabadítja a politikai gondolkodást« két korábbi, öröklött tehetetelétől. A másik állítás arra vonatkozik, milyen viszonyba kerül a politikus a Rosszal. E viszonynak van egy erkölcsi vetülete (elfogadja és gyakorolja, noha tudja, hogy a Jó ellentéte), és van egy gyakorlati vonatkozása, amely az erkölcsi megítélésen túl azt érinti, hogyan vesz részt a Rossz a világban történő dolgok – köztük első-sorban a politika – ökonómiájában. Ez egyrészt úgy írható le, hogy »végtelenül tágasabb és termékenyebb [...], mint a Jó«, másrészt úgy, hogy végső soron a Jó szolgálatába szegődik, noha megmarad Rossznak. Ezekkel az állításaival a szerző voltaképpen elismeri, hogy a politikai cselekvés szférája nem nélkülözheti a Rosszat,

kell tekintsük magát a tapasztalatot: hogy az emberek nap mint nap és nap minden órájában csak azt tapasztalják, hogy hazudnak nekik, vagy utólagosan úgy értékelik, hogy ismét hazudtak nekik. A hazugság, mint univerzális tapasztalat azonosul a politikusokra és politikára vonatkozó tapasztalattal, amit végül és valahogyan mégis szét kell választani, vagy megtalálni a rejtett és helyes összefüggéseket benne. Azt mondhatnánk, hogy a jogszolgáltatás bizonyos értelemben eligazíthatna ebben a szövevényben, ámde a jogi igazságok is különbözőek, és a jogegységre vonatkozó negatív tapasztalatok csak erősítik az általános konfúzióra vonatkozó látélet érvényét. Mégis, a saját társadalomra vonatkozó tapasztalat artikulálása és pontos kifejezése segíthet abban, hogy magának a politikának a szándékait értelmezhesük. Horváth Andor összegzésében: „Machiavelli olvasása arra figyelmeztet, hogy a politika tényeit a maguk valóságában szemléljük és értékeljük, méghozzá azon tapasztalataink birtokában, amelyben élünk.”⁵ 2. Elfogadván a politika azon alapvető meghatározását, amely inkább alapfelfételként működik, amely szerint az a hatalom megszerzésének, gyakorlásának és megtartásának a művészete, arra kell odafigyelnünk, hogy milyen az a hatalom, amely a politikát képviselő és gyakorló politikusok alapvető képzetében, elképzelésében, tapasztalatában és tudásában működik? Azaz milyen a sikeres, hatásos, működtethető hatalmi modell. Nyilvánvaló, hogy a létezett szocializmus országainak a politikai örökségében a totális hatalom az egyik legerősebb és kísértő modell, a *hatalom*. A totális hatalom (mindent birtokló közhatalom) nem igényel a demokratikus állami és társadalmi intézményekben lefolytatott (akár racionális) vitákat, lehetővé tesz rövid és hosszú távú intézkedéseket, hatékony lehet az erőforrások koncentráálásban és így tovább. Természetesen egyszemélyi vezetéshez vezető opció – ez a legegyszerűbb –, a neki megfelelő autoriter állammodellel, ami a demokratikus intézményeket végső soron látszatokká

ám ugyanakkor fenntartja az állampolgár-filozófus jogát, hogy elmarasztaló ítéletet mondjon a politikáról. Ez az elmarasztalás megőrzi a »magában való« Rossz elutasítását, de egyúttal törli is ezt az elutasítást, amennyiben a Rossznak megadja azt az elismerést, hogy a Jó előmozdításán munkálkodik. Ez eléggé machiavellikus dialektika: a filozófus ítéli ugyan a fejedelmet azért, amit tesz, ám helyesli cselekedeteinek eredményességét. Az érvelést abban a tekintetben érzem vitathatónak, hogy Machiavelli művét visszaveti az őt megelőző politikai gondolkodás állapotába. Korábban is ismeretes volt, hogy a politikában olyan dolgok is történnek, amelyek beleütköznek az erkölcs törvényeibe. Ennek az ellentmondásnak nem az a feloldása – ahogyan addig tették –, hogy a célra vagy az eredményre való hivatkozással felmentjük a politikust a »bűnbeesés« alól. Machiavelli elmozdulása nem abban áll, hogy menlevelet ad a fejedelemnek: vegye igénybe a Rosszat, hogy szolgálhassa a Jót, hanem abban, hogy szerepét a politikai cselekvés terében határozza meg, ahol nem az erkölcs, hanem a szükségszerűség parancsol. I.m. 73.

⁵ I.m. 76.

teszi, a partokráciára alapuló autokrata állam teljesen birtokba veszi a társadalmat. Végeredményben tehát ez az út a posztkommunista államok esetében az egyik legkézenfekvőbb „természetadta” lehetőség és minden esetben realizálódik is, ahol a társadalom és a hagyományok egyéb erői, vagy a külső tényezők nem tudják a kellő ellensúlyokat létrehozni. Ha a tiszta hatalmi opció folyamatos versengés és a pártrendszer felértékelődését jelenti, a politika szinte teljes egészében pártpolitika lesz, amit a kormányzati politikában is maradéktalanul érvényesítenek (jóllehet a kormányzati politika szakpolitikákat és közpolitikákat kér a közérdek érvényesítésére). A partikuláris párt-hatalmi érdekek saját nyilvánosságot teremtenek meg, amelyben ezeknek az érdekeknek megfelelően tematizálják az állam és a társadalom, a kisebb és nagyon közösségek érdekeit. A partikuláris érdekek vezényelte médianyilvánosság jelenti azt az újabb összefüggésrendszert, amelyben a saját célok kommunikációja zajlik. Ehhez azonban meg kell teremteni azokat a szinopsziszokat, amelyek valamilyen módon az embereknek, a társadalom kisebb vagy nagyobb közösségeinek az elvárásaival találkoznak.

1. ELVÁRÁSMEZŐK

Illúzió lenne azt gondolni, hogy a posztmodern társadalom emberének világos, megfogalmazott elvárásai lennének a politikával kapcsolatban (az életforma-minimumot, az anyagi-szociális és jogbiztonságot kivéve). A politikai vélemények, meggyőződések, opciók és politikai gondolatok, az állásfoglalások és magatartások republikánus részvételi elkötelezettséget is jelentenek, amely azonban csak a társadalom kisebb csoportjait jellemzi. A választói rétegek nagyobbak, ám itt nem a racionális, hanem sokkal inkább az *érzelmi opciók* irányítják a politikai választásokat, amint ezt a szakirodalom elfogadja. Arra a csoportra, amelyre a voltaképpen politika alapoz (tudatos pártválasztók) elméletileg az alapvető életminimumok elérésével kapcsolatos utak melletti más választások is jellemzőek kellene, hogy legyenek. Ezek a célok és utak a pártprogramokban vannak lefektetve, azonban a pártprogramokat – a szerkesztőiken kívül – az égvilágon senki sem olvassa el. Maradnak az alapvető jelszavak, ha vannak. De már azok sincsenek. Mégis, a politikai szándékainak valahol találkozniuk kell *az elvárásokkal*, mert ellenkező esetben ezek spontánul bukkannak felszínre, intuitív-tapasztalati valóságuk alapján. Hirtelen utcai rendezvényeken, flashmobokon, tüntetéseken realizálódnak, ahol megjelennek a jelszavak is és ezzel konkrét, látható viszonyhelyzetbe hozzák a politika képviselőit. A politika konfrontálódik a látható akaratokkal és csatornázza azokat valamilyen módon. Mindehhez természetesen mindazok az információs lehetőségek is hozzáadódnak, amelyek segítségével a

pártok a választói magatartásra vonatkozó információkat is begyűjtik. Mindent összevéve, állíthatjuk, hogy a politikai vélemények, meggyőződések, opciók és politikai gondolatok, az állásfoglalások és magatartások, érzelmek összerendeződnek a politikával szembeni valamilyen diffúz elváráshorizontba, amelyet azonban alapvetően a médiák befolyásolnak, elsősorban az elektronikus és az írott sajtó. A posztmodern helyzet azonban elsősorban azáltal jellemezhető, hogy a médiák bizonyos alapvető témákat jelölnek ki vagy gyártanak le, mely alapvető témák részben a politika által megteremtett témák és elsősorban az egzisztenciális kérdésekkel vannak kapcsolatban, életforma-tematikát írnak fel, másfelől pedig folyamatosan a másik párt és annak személyi arculatának lejáratására irányulnak. A szakirodalom szerint jelentős a szerepe a bulvársajtó és az amerikai típusú kereskedelmi média bevonulásának is, amely a politikai tematika egy részét ki tudja sajátítani és további nagy választói rétegeket von el saját, amúgy is nehezen artikulálható politikai opcióitól. A reális elvárások így még távolabbá és légiesebbé válnak, ezzel együtt a politikai valóság ellenőrzésének az eszközei is egyre távolabb kerülnek. Nyilvánvaló, hogy ez az a tér, amelyben a leginkább létrejöhetnek és amelyet a leginkább uralhatnak a politikai nem-igazságai és nyilvánvaló hazugságai. (Ebben a tanulmányban itt még csak nem is érinthetjük a tudatos manipulációs technikák kérdését.)

2. ÍGÉRETMEZŐK. ELHIVÁS ÉS ELHITETÉS

Az elváráshorizont mentális szempontból az ígérekkel találkozik, ez hozza létre a politika homogén terét, politikusok és választók közös terét. Az egyik nincs a másik nélkül, a „szerződés” arra vonatkozik, hogy az ígérek az elvárásokkal találkoznak. Az ígélet a politikai mezőben az ígélet és az ígélet célzottja (akinek ígéletnek) közötti egyetértés, konszenzus lehetőségét teremti meg, azáltal, hogy egyáltalán olyasmiről beszél, hogy képes-, illetve tud olyasmiről beszélni, ami lesz, de ami nincs, avagy nem volt. Ez a lehetőség a legtöbb, amit egy nem-létezővel és egy nem létezővel szembe lehet állítani, egy elvont *van* fakticitása a körvonalatlansággal és tartalmatlansággal szemben. Az ígélet fakticitása meg- és leképezhető, erről az idézőjeles fakticitásról beszélni lehet. A politikai tervezés, marketing mai szintjén ezt az ígélet fakticitást tényszerű fakticitásokkal szervezik egybe, ezáltal rendszerbe állítják és fokozzák a tényszerűségét, tény-értékét, még hihetőbbé teszik azon személyek illetve csoportok számára, akik azt elhiszik (jelentős irodalma van a választási ígéletek, illetve a kormányprogramok közötti eltérések relevanciájának). Az *elhívés* a hitszükséglet alapján létezik, az evilági élet eme transzcendens összetevője teremt kapcsolatot a politikus, politikai párt, politikai szféra

mint elhithető és a célszemély választó mint *elhivő* között. Egymásra vannak utalva, a politikai ígéret megkerülhetetlen alapja az, hogy az emberek nem élhetnek a jövőjükkel kapcsolatos hitszerű elemek nélkül, a politikus e konszenzus alapján teremti meg egyáltalán a cselekvésének a lehetőségét és tér rá a meggyőzés sokkal szakszerűbb eszközeire. Itt természetesen nem csak arról van szó, hogy az embereknek hitszükségeik is vannak és egy szekularizált társadalomban ezt a politika valóságában is megpróbálják megvalósítani, hanem arról is, hogy valamire jobbra várnak. A politikai ígéretnek ennek az evilági „eszkatologikus” elvárásnak felelnek meg. Ha a jó lehetőségbe vetett hitünket végképp elveszítjük, pszichológiailag kerülünk lehetetlen helyzetbe, mert hiszen ki tud az egyre rosszabb és a végtelenített rossz perspektívájában tartósan élni?

Az igazság történeti értelemben mindig befejezett, a jövővel kapcsolatos igazságokat nem lehet kijelenteni, főleg a jobb jövővel kapcsolatos vélekedések mellett csak egy bizonyos határig érdemes és célszerű érvelni. A politikai szakszerűség az igazság és a nem-igazság viszonyának a létrehozását jelenti, és a nem-igazság elhihetőségi indexének a megtervezését és a kidolgozását, ami nem kevés logikai munkát igényel. A szó tulajdonképpen értelmében hazudni, tehát szándékkal és céltudatosan valótlan állítani nagyon is kockázatos vállalkozás, mert feltételezi azt, hogy lehetséges a folyamatos *érzéki csalódás* az emberek nagy és egymással kommunikáló csoportjai számára. Hogy folyamatosan lehet a hideget melegnek, a vizet bornak, a csalánt pedig endíviasalátának beállítani. Meg kell határozni tehát a határt, ameddig célszerű és lehetséges a nem-igazságok képviselése, illetve a feltételes lehetőségek közül létrehozott valóság megalkotása. A hazugság-határ (a hazugság-elemek sztenderd témája) itt egy másik fontos tényezővel kapcsolatos kalkulust jelent: a *kiábrándulással* (deception) kapcsolatos számításokat. Az egyéni, közösségi és osztálytársadalmi kiábrándulás delegitimálja a politika szándékait és megszünteti az *elhivés* keretrendszerét, a nem-igazságokkal kapcsolatos állítások egész rendszere lepleződhet le. Ez nem azt jelenti, hogy önmagában a politikai cselekvés bizonyult sikertelennek, hanem azt, hogy megszűnik a politika valóságával kapcsolatos állítások referencialitása, és ezért egyszerűen elgondolhatatlanná és hihetatlenné válik az, amit a politikusok sugallnak, mondanak, képviselnek. Még az a kijelentés sem értelmezhető, hogy a politikus hazudik, mert nem lesz értelmes összefüggésrendszere még annak az egyszerű összefüggés-értelemezésnek, hogy valaki igazat mond vagy hazudik. Az ilyen módon felépített látszatvalóságot valóságvesztésnek (derealizációnak) nevezi Franca D'Agostini a hazugságnak szentelt monográfiájában. Szerinte a hatalommal kapcsolatos (politikai) hazugságok rendszerét megelőzi egy előzetes hazugságnak (*premenzogna*) nevezhető struktúra kiépítése. Az

előzetes hazugságok a hatalom hazugságainak a legfontosabb strukturáló szerkezetei – állapítja meg az olasz szerző. Előzetes hazugságnak nevezzük egy látszatvalóságnak a felépítését, amelyre a hamisat vonatkoztatjuk, amelyet aztán igaznak fognak fel.⁶

Ilyen jellegű előzetes hazugságokat hoztak létre például a kommunista bírók a kollektív hitek és meggyőződések rendszerében, a teljes hamisság és részleges igazság eszközrendszere által, amely leírandó és megtárgyalandó valósággá változott. (Itt a pontosítás kedvéért hadd jegyezzük meg, hogy ilyen „igazság” például a kommunista párt tévedhetetlenségének a dogmája, amely a maga során a keresztény egyházjogban meghonosodott tévedhetetlenségi dogmákra megy vissza, illetve az abszolút igazság birtoklásával kapcsolatos állíthatóságokra, amelyekkel kapcsolatban – amint ismeretes a lutheri leírásból – a már kezdettől fogva (előzetes hazugság) belekerültek a hamis állítások, amely legitimálták azt, az ilyen jellegű összefüggésekben nem is lehetséges igazat vagy hamisat állítani. Ebben a derealizált valóságban azonban lehet élni: nagyon sok nő és nagyon sok néger ember élt évszázadokig abban a hitben, hogy alkalmatlan a politikára, illetve a magasabb rendű szellemi tevékenységre, hogy a társadalmi egyenlőtlenség jogos és legitim társadalmi állapot, amelyet politikailag fel lehet és fenn kell tartani. Amikor azonban létrejött a kognitív konfliktus – tehát, hogy az ezzel kapcsolatos állítások hamisak –, rövid úton létrejött a társadalmi konfliktus is, amelyik egy új gondolati (referenciális) valóságot hozott létre⁷. Ezen a ponton átkerülünk a történelmi dimenzióba és az ideologikus társadalmak problematikájába. Még fontosabbnak fog tűnni a klasszikus görög gondolkodóknak, Platónnak és Arisztotelésznek a központi gondolata az igazságra való folyamatos törekvés fontosságáról, valamint azoknak a célszerű eszközöknek a megteremtéséről, amelyekkel a hamis igazságok, paralogizmusok leleplezhetőek (a szofisták ellen szóló dialógusokban, valamint logikai eljárásokban). Amennyiben a mai, posztmodern társadalmak kommunikációs viszonyaira vonatkoztatjuk mindezt, egyre fontosabbnak fogjuk tartani a tényfeltárással kapcsolatos tevékenységeket, a médiában, a tudományos vizsgálatokban. Ezeknek a tevékenységeknek folyamatosaknak és összehangoltaknak kell lenniük és csak egyik részét jelenthetik a politika állításaival kapcsolatos dekonstrukciós eljárások. Önmagában azonban a tényfeltárással sem elég.

⁶ Franca d'Agostini: *Menzogna*. Bollati Boringhieri, Torino 2012. 91.

⁷ I.m. 94-95.

3. A NYELVI KÉRDÉS

Itt már eléggé világos, hogy az igazsággal-nem igazsággal kapcsolatban a legfontosabb annak a referenciális-reprezentációs rendszernek a felépítése, amelyben az igaz ítéleteket meg lehet fogalmazni, általánosabban az igazságot képviselni lehet. Természetesen ezek a tények, tényigazságok is változnak és magában az értelmezésben is megtalálható egy mobilis, a kommunikáció sajátosságaiból származó változékony elem. Ma már nem tudunk zárt reprezentációs rendszerekben gondolkodni. Mindez azt jelenti, hogy a tény- és igazságfeltáró tevékenységeknek több olyan változó tényezővel is számolniuk kell, amelyeknek az operacionalizálása nem egyszerű. De mégis lehetséges: erre a legjobb példa Umberto Eco folyamatos publicisztikai tevékenysége (főleg a *L'Espresso* hasábjain), aki az elemzéseiben nemcsak a radikális politika- és társadalomkritika -, hanem a folyamatos szemiotikai pontosítások szempontjait is szem előtt tartotta. Korai munkáiban Eco főleg a metafora-elemzéssel kapcsolatban mutatta be, hogy a metaforák létrehozás, használata és elfogadása a dialógus-partner részéről, voltaképpen a hazugság elfogadását jelenti. „Közönséges dolog – írja Eco -, hogy aki metaforákat gyárt, szigorú értelemben véve hazudik – és ezt mindenki tudja. Kétségbevonhatatlan, hogy a metafora megszegi a Minőség szabályát (»Tégy úgy, hogy hozzájáruláson a beszélgetéshez igaz legyen«), ugyanúgy a Mennyiségét is (»Legyél azon, hogy mondanivalódban a lehető leginformatívabb legyél «), vét a jómodor ellen (»Légy világos«) és megszegi a Kapcsolat elvét is (»Tégy úgy, hogy adalékaid a fő érvek szempontjából lényegesek legyenek«). Végeredményben, aki metaforákban beszél, láthatóan hazudik, mert másról és homályosan beszél, felületes információkról szól.”⁸ Eco a maga során H. P. Grice egy klasszikus művére hivatkozik⁹, aki a társalgás klasszikus szabályairól értekezik. Ezek szerint az igaz és hamis logikai értékeit képviselő SP típusú predikációk és az ellentmondásmentesség felfüggesztése és egymásra licitálása vezet a párbeszéd hazugságaihoz. Weinreich általánosítása szerint a hagyományos nyelvészet akkor tekint hazugnak egy mondatot, ha a kifejezetten hazug frázis mögött egy nem megfogalmazott igaz mondat lapul, amely az előbbivel kapcsolatban ellentmondást fejez ki, amelyet az igen/nem morfológiai szerkezeti pontosítással fejezhetünk ki.¹⁰ A kérdést e hagyomány szellemében tárgyalja nagymonográfiájában Andrea Tagliapietra. Szerinte a hazugság nyelvészeti kérdés, amennyiben a metaforának egy sajátos esetét jelenti. Felfogásában a hazugság voltaképpen metafora, amely nem fedi fel magát

⁸ Umberto Eco: *Semiotica e filosofia del linguaggio*. Einaudi, Torino 1984. 144.

⁹ *Logic and Conversation*, 1967.

¹⁰ H. Weinreich: *Linguistik der Lüge*. Schneider, Heidelberg 1966. 38.

mint olyat, amennyiben elrejt, hogy vét a nem-ellentmondásmentesség elve ellen (ebben és csakis ebben kapcsolódik a hazugság intencionalitásához, a felelősség morális értékeléséhez, a hazugság aktusának a módjához és az értékeléséhez). A kérdés elgondolásának ez egy olyan nagy hagyományába illeszkedik, amely Arisztoteléstől Berkeley-ig tart, és a hazugságot ilyen értelemben a nyelv tropikus lehetőségeiben gyökerezeti.¹¹

Az elhíttetés, hihetőség és a személyes elhíttetés minden időben fontos összetevője volt a politikai intenciónak (szándéknak, célzatosságnak, ráirányultságnak). Az elhíttetés azonban többet is jelenthet, mint a valaminek az értékéről szóló meggyőzést (s a fentebbi fejtegetések értelmében ez kimondottan a nyelv tropikus lehetőségeihez kapcsolt, a nyelvi képességeken is alapuló eljárás, amelynek az összefüggés-elemzése nem megkerülhető és általában a politikai ékesszólás megjelenítéséhez kapcsoltak).

4. A POLITIKA VALÓSÁGA

Az elhíttetés éppenséggel a hit lehetőségével kapcsolatos hit átadását jelenti. A politika szándékait ma már messzemenően nem csak e szándék kifejezésére létrehozott hagyományos fórumokon képviselik, a politika mint a piac és a médiák elárasztotta a társadalom minden látható és hallható tartományát, a politika valósága tapasztalatilag is beépült minden társadalmi összefüggésbe és együtt létezik vele. Nehéz a tiszta társadalmi dimenziót a politikától elválasztani, a politika minden pillanatban állásfoglalásra kényszeríti az embereket, a maga teremtette valóság-összefüggésekkel kapcsolatban. Ezeket az állásfoglalásokat természetesen alakítja is, kölcsön véve a piac mechanizmusait és a média lehetőségeit, piaci terméké és mediatisztikus jelenléte és lehetőséggé transzformálódik, vásárolható és identitásképző, ezért lehetőségei alkalmasint anonim módon általánosodtak. A politika valósága a rá irányuló teremtői szándéktól függetlenül is rendkívüli méretekben épül be és transzformálja a gazdaság és a társadalom valóságát, ezért a *tiszta* valóságát alkalmasint igen nehéz determinálni, elválasztani és külön elemezni.

Az igazság és a nem-igazság viszonya ezen a ponton referenciális kérdéssé változik, valóság-referenciává. Minden politikai helyzet diagnózisához, amelyhez képest a „korrekt” cselekvéseket megtervezik – hangsúlyozza Michael Oakeshott – szükség van információkra, amelyeket a megfelelő szervezetek a legkülönbözőbb eszközök segítségével gyűjthetnek ki¹². Filozófiai értelemben

¹¹ Andrea Tagliapietra: *Filosofia della bugia. Figure della menzogna nella storia del pensiero occidentale*. Bruno Mondadori, Milano 2001. 65.

¹² Michael Oakeshott: *Politikai diskurzus*. In. *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2001. 178. skk.

azonban ennél többre is szükség van, és pedig egy valóság felépítésére, amelyre a politika igazságai referálnak. Szintén a filozófia szolgáltatja annak a bizonyítékát, hogy a valóság kérdése, a valóság felépítése az egyik legnehezebb dolog, nemcsak a filozófiában hanem általában az emberi életben is. És nemcsak egy érzéki, illetve szimbolikus saját-valóság felépítéséről van szó, hanem ennek a működtetéséről is, a szükséges anyagi és szellemi eszközökkel. A politika valóság építése éppen ezt a nehézséget váltja ki, amikor az emberek számára a saját valóságát nyújtja. Ha például azt mondja, hogy valóban létezik egy virtuális vagy elsődlegesen primér természeti közösség, a *nemzet*, amely minden egyéni és közösségi, társadalmi és csoportvalóság számára integratív erejű, akkor már nem is kell az ehhez szükséges reális szolidaritásokat felépítenie, mert –feltételezik –, ezek a szolidaritások eleve megvannak és kifejezhetőek, illetve gyakorolhatóak a nemzetben, elsősorban annak történeti hagyománybeli és intézményi szerkezte révén. A szolidaritásnak ilyenformán nem kellene valamilyen csoportdinamikus gyakorlatot adni. Másfelől, – szintén a Michael Oakeshott elképzeléseiből kiindulva – ha például a politikai diskurzus alapjául olyan ideologikus tartalmú kifejezést teszünk meg, mint a *demokratikus társadalmi közösség*, akkor a különböző szintű demokratikus döntéshozatali formák melletti opciókat eleve létezőknek és adottaknak vesszük a politikai akaratnyilvánításban. A nemzet valósága és a demokratikus társadalmi közösség valósága egyaránt igényli a politika konstruktív szerepének a meghatározását, hozzárendelését, azt hogy a politikai párt (mint a kor politikai valóságának szinte kizárólagos formálója), milyen szerepet vállal ennek a valóságnak a konstrukciójában és referenciáiban, hogy milyen erősségű szereplő kíván lenni. Amennyiben szerkezetileg kívánja ezt a valóságot építeni és alakítani – hatalmi eszközei megvannak hozzá –, annyiban egy hatalmi akarata szerint koherens valóságot építhet fel, amelyben a szó ortodox értelmében nem is kell majd hazudni, hiszen minden megfelel az eredendő politikai szándéknak. „Ezt akartuk, ezt építettük fel.” Amennyiben a modern és posztmodern társadalmi-politikai berendezkedés struktúráiban adott lehetőségeket használja a politikum, önkorlátozó módon teret adhat annak, hogy saját politikailag koherens valósága mellett más valóságok – a politikai ellenzék vagy a civil társadalom, a független elemzők valósága is megjelenjen, azaz egyfajta referenciális pluralizmus, amely nyilvánosan képviselhető igazságokat és véleményeket tartalmaz (egy valószínűsítően létező demokratikus társadalom intézményi viszonyaiban ez eleve meglévő, kétségbe nem vont strukturális adottság, amit azonban fenn kell tartani). Nyilván, ahhoz, hogy a valóságkép teljes koherenciáját és harmóniáját megteremtse, a másféle valóságokat és azok lehetőségét relativizálni kell, vagy éppenséggel minimalizálni, aztán meg eltüntetni. Ebben az esetben az

embereket is megmentjük a kognitív diszsonancia által okozott mentális problémáiktól. A valóság egyszerűbb lesz és az egyszerűbb dolgokat mindig jobban el is lehet hinni. Ha egy politikai párt rendelkezésére álló hatalmát semmi sem korlátozza és önmaga nem él az önkorlátozás lehetőségével, milyen racionális érv szólhatna amellett, hogy ez a párt ne teremtsen meg a diskurzusának koherenciáját biztosító referenciális valóságot? Amelyre majd igazságként referálhat, ezáltal etikai legitimitását is megteremtve? A hatalom legintelligensebb használata az ismeretelméleti és szemantikai használat, amely voltaképpen felmenti a hatalom képviselőit az improvizációtól, a kontingens hazugságoktól, amelyeket nem lehet rendszerbe állítani, ellenkezőleg, össze lehet gyűjteni és katalogizálni lehet őket, majd politikai fegyverként használni azokat. A konzisztencia-teremtés legegyszerűbb módja egy történeti valóságra hivatkozni, vagy egy másik politikai tényező (kurzus, párt) lerombolt, tönkretett, elemeire fragmentált valóságra utalni, amelyet újra kell építeni, strukturálni stb. Ez utóbbiak akkor implicit mozzanatok lesznek... Itt valamivel másabbat és többet állítok, mint a politikaelméleti elemzés, amely a hagyományosabb hazugság-kategóriát használja.

„A célok hitbéli kérdések – írja Zsolt Péter: *A politikai igazság és határai* c. tanulmányában. A politikus, aki erőszak megtámogatta hatalommal és felelősséggel rendelkezik, valamint a társadalom számára fontos célokat tűz ki maga elé, egyszerűen nem teheti meg, hogy a vélt jó célok érdekében ne bocsátkozzék jótékony hazugságokba. [...] A politikus a vélt jövőből vizionál, és ebből vezeti le az aktuálisan helyes viselkedést. A vélt jövő, még ha közeljövő is, az intuíciók alapján formálódik. A saját értékek hozzáadása, annak eldöntése, hogy a szűkebb és távolabbi jövőben mi a jó a közösségnek, szintén inkább hitbéli kérdés. Az aktuális problémák, válságok kezelése pedig a vélt kívánatos jövő eléréséért folytatott munkában a jótékony hazugságok folyamatos gyakorlására kényszeríti a politikát.”

5. KONLÚZIÓK

A hazugságok létét természetesen el kell ismerni, nagyon kifinomult hazugságtechnikák léteznek. Ezeket már a 18. század végén rendszerbe szedte Jonathan Swift: 1. a hazugságokat ki kell vonni mindenféle lehetséges verifikáció alól, 2. Nem szabad túllépni a valóságosság határait, 3. A végtelenségig kell az illúziókat variálni, 4. Fel kell építeni a hazugok valóságos „társadalmát”, azért hogy racionalizáljuk a politikai hazugságokat.

Itt érkezünk el ahhoz a kérdéshez, ami az egyoldalú politikai hazugság/igazság, illetve a politika illuzív valósága kérdést nem csak a politikai hazugságot termelő politikai osztály, hanem a politikai hazugságot elfogadó hívők,

választók, szimpatizánsok „társadalmát” illeti. Akik természetesen nem hazugságként élik meg a politikai diskurzus által elébük bocsátott igazságot/valóságot. Kettőn áll a vásár. A hívók, választók, szimpatizánsok, az előző választási ciklus vezető politikai elitjében csaldódtak láthatóan összetartó társadalmat képviselnek, amelynek visszajelzései éltetnek, fenntartanak és tovább gazdagítanak egy valóságot, amely hiteiket, meggyőződéseiket, véleményeiket vélt és valós értékeiket táplálja. Nemcsak legitimálja az illuzív valóságot létrehozó politikai osztály cselekvését, hanem e cselekvési mezőnek a tömeges politikai aktora. Ebből a cselekvési mezőből egyvalami fog radikálisan hiányozni, az amit Friedrich Nietzsche értékebecslésnek (*Wertschätzung*) nevezett. Ilyen értelemben a politikai osztály által teremtett valóság, a politika nem-igazságainak a fenntartása közös felelősség és nagyon is kényelmes ezt a felelősséget kizárólagosan a politikusokra áthárítani. Silvio Berlusconi 1994-ben lett első ízben az Olasz Köztársaság miniszterelnöke. Umberto Eco – amint ismeretes – végig elszánt kritikusa volt, de a 90-es évek végén egy ideig megszüntette jegyzetírói tevékenységét a *l'Espresso* hasábjain és az Államokba távozott. Berlusconi ellen lassan megszülető tiltakozások és a civil társadalom megkeresése nyomán Eco még egyszer állást kellett, hogy foglaljon. Üzenete egyszerű volt és lakonikus: „Kedves olaszok, ti választottátok meg!” (Mármost Berlusconi.)

Mind a politika által létrehozott másodlagos valóságban, abban a politikai valóságban, amellyel kapcsolatban a média mintegy a struktúrát megerősítő stabilizáló rendszerként működik, mind pedig azokban a kontingens hazugságokban, amelyeket a pártpolitikában gyakrabban, a kormányzati politikában nagyobb körültekintéssel követnek el, azok, akik a másodlagos valóságot elfogadják, a hazugságokat tudomásul veszik, ezt a fajta kommunikációs és reprezentációs rendszert fenntartó alapként működnek. Ezt a posztmodern politikai valóságrendszernek természetesen meglehetnek az alternatívái más valóságok formájában, amelyeket azonban működtetni kell. A demokratikus nyilvánosságot és annak az információs és tényfeltáró intézményeit fel kell építeni és működtetni kell, ami természetesen pénz és médiakérdés is. Ezek azonban soha nem ígérnek semmit, az elhihetőségi indexüket azzal az érvelő politikai diskurzussal lehet a politikai mezőben biztosítani, amelynek szintén Michael Oakeshott valamennyi esélyt biztosít. Ebben a diskurzusban meg kell jeleníteni az immár a legtöbb helyen csak ideologikus funkciókban feltűnő „közjó”¹³ dekonstrukcióját, abban az értelemben, hogy voltaképpen

¹³ Itt természetesen nem lehet céltom a *közjóval* kapcsolatos diskurzuselméleti-dekonstrukciós problémák sokaságára kitérni. Céltomnak azonban megfelel csupán annak jelzése, hogy mennyire szerteágazó értelmű és nehezen pontosítható kérdéstről van szó, amennyi természetesen megannyi visszaélés lehetőségé jelent a

milyen reális politikai szándékokat és célkitűzéseket fednek el a közjőval. Itt nem lehet egyszerűsítésekkel élni: nem elég kijelenteni, hogy valamely párt egyszerűen és leplezetlenül csak a hatalom megszerzésében, megtartásában és örökítésében, valamint gyümölcsöztetésében érdekelt. Ez a kijelentéssor ugyanis nem abban a reprezentációs rendszerben működik, amelyben annak idején a „közjó” létrejött. Hasonló a helyzet a „közérdekkel” is. Bibó István a reális politikai erőteret a különböző érdekeltségek felszínre hozatalában, artikulációjában és képviselésében, valamint azok lehetséges harmonizációjában látta. Az érdekek megjelenítése és a társadalmi/csoport szükségletekre igényekre való lebontása hosszan tartó és elmélyült kimunkálást igényel, amely a viszonylagosan állandó társadalmi csoportok realitásaira épül. Ennek a hiányában – a kényelem és a beletörődés konszenzusa - a politikai szféra kénye-kedve szerint bánik az ideologikus közjőval és közérdekkel, és tulajdonképpen csak egy társadalmi szükséglet- és igényminimum megvalósításával kell hogy számoljon a politikai tervezés nyomán. A „hazugság” a posztmodern politika komplex kommunikációs-, reprezentációs- és szemantikai teremtett valósága, amely politikai célok és nem morális/erkölcsi, logikai értékek követésére teremt. A hazugság határai ott vannak, ahol a politika határai is. Ezek gyakran túlmennek a morális és logikai elviselhetőségen, ha ez egy tartós folyamat, akkor amint Ion Vianu, a neves szociálpszichológus a román néppel kapcsolatban hangsúlyozta, a nép tartósan megbetegszik.

politikában, a verbális konstrukciók létrehozásával kapcsolatban. A közjó, írja Paul Ricoeur, törekény idea, bármilyen formában és tartalommal is kerül megfogalmazásra. Legalább három szintje van, és mindegyiknek szintnek mások a kulcsfogalmai, a szereplői, a vonatkozási területei és a céljai. Az első a rivális politikai erők vitáinak szintje, ahol a szervezett akaratképzés és beszéd (pártok, szakszervezetek, civil szervezetek, lobbyk stb.) képviselői küzdenek egymással a közjó számukra kedvező meghatározásáért, és azt igyekeznek eltalálni, hogy éppen mire van égető szüksége egy közösségnek, s ezt ki tudná leginkább megvalósítani. A második a jó kormányzás értelméről folyó viták szintje, ahol olyan kulcsszavak vitája zajlik, mint biztonság, jólét, szabadság, igazságosság, egyenlőség, és az a kérdés, hogy mely politikai rendszer képes ezeket az ideákat leginkább megvalósítani. A harmadik az értékek horizontja, ahol a kormányzás gyakorlata az ideális élet képzetével szembeül, vagyis azzal a dilemmával, hogy vajon a „világpolitika” az értékes és boldog élet irányába visz-e bennünket, embereket. A tudás és a nyelv itt már nem csak homályosságokkal és kétértelműségekkel szembeül, hanem feloldhatatlan ellentmondásokkal. A modern ember a közjóra való egyetemes törekvése ellenére sem igen tudja világosan eldönteni, hogy közösségét földi vagy „égi”, hedonista vagy spirituális értékek szerint rendezze-e be, vagy hol húzza meg a határokat az individuum és a közösség, az ember és a természet szükségletei között (Ricoeur 2000). Vö: Szabó Máté: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan, 2004. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/diszkurziv/ch20.html>